

Η νόσος της λέπρας ως ταυτότητα: από τον Μεσσία-λυτρωτή στον λεπρό αγωνιστή

Κέλη Δασκαλά

Η λέπρα, η «πανάρχαιη νόσος», υπήρξε η πιο στιγματισμένη από τις αρρώστιες, όσες έθεσαν σε κίνδυνο την ανθρώπινη ύπαρξη και δοκίμασαν τα αντανakλαστικά του κοινωνικού σώματος. Συνδεδεμένη με εικόνες παραμόρφωσης και σήψης, η λέπρα ερμηνεύτηκε ως τιμωρία του θεού στους αμαρτωλούς και οδήγησε στην απομάκρυνση των ασθενών είτε σε αποικίες λεπρών, είτε σε ιδρύματα. Αλλοίωση της φυσιογνωμίας και επιβεβλημένη καραντίνα, αυτά είναι τα γνωρίσματα του χανσενικού, ο οποίος αποτέλεσε για αιώνες συνώνυμο του φαύλου, με τον οποίο ο υγιής και ενάρετος πολίτης δεν πρέπει να έχει καμιά επικοινωνία.¹ Αν έτσι είδε τον λεπρό η κοινωνία, δεν συνέβη το ίδιο με την τέχνη. Η μελέτη ειδικότερα της λογοτεχνικής ταυτότητας του λεπρού δεν αποκαλύπτει μόνο πώς οι υγιείς ταξινομούν τον λεπρό στο περιθώριο, αλλά και πώς ο ίδιος συγκροτεί την ταυτότητά του, πώς δηλαδή διαχειρίζεται το στίγμα, το οποίο εκφράζει τον φόβο των υγιών, όχι τόσο για τη βιολογική, όσο για την ηθική μετάδοση της νόσου. Ή, για να το πούμε με όρους της μικροκοινωνιολογίας, θα δούμε πώς σε λογοτεχνικά έργα αλληλεπιδρούν η «πραγματική» (*actual*) και η «εν δυνάμει» κοινωνική ταυτότητα (*virtual social identity*) του λεπρού, σύμφωνα με τη διάκριση του κοινωνιολόγου Erving Goffman.²

Πρώτος σταθμός είναι το *Λευιτικό*, το τρίτο βιβλίο της *Παλαιάς Διαθήκης* (1450-1400 π.Χ.), όπου η λέπρα ερμηνεύεται ως απόρροια του κακού. Η διάγνωση γίνεται από τους ιερείς, οι οποίοι επιβάλλουν την απομόνωση του αμαρτωλού-ασθενή. Η μορφή του κουκουλωμένου, ο οποίος κρούει ένα κουδούνι, φωνάζοντας «ακάθαρτος, ακάθαρτος», είναι η πιο διαδεδομένη εικόνα, με την οποία έχει συνδεθεί ο απόβλητος λεπρός, ο οποίος αποδέχεται αδιαμαρτύρητα τη μοίρα του. Και στις παραβολές της *Καινής Διαθήκης*, όσες περιγράφουν τη θεραπεία λεπρών, οι τελευταίοι συμμορφώνονται με τους κανόνες του ιερατείου. Μόνο ο Χριστός, με το άγγιγμά του, ανατρέπει την προκατάληψη της μολυσματικής μετάδοσης της αμαρτίας.

Η λογοτεχνία ακολουθεί αρχικά το πνεύμα της *Βίβλου*. Στο πιο δημοφιλές παράδειγμα, το μπεστ-σέλλερ του Lew Wallace *Ben Hur* (1880), ο αφηγητής αναπαράγει τον Νόμο της εποχής του Ιησού, όταν ο λεπρός, θεωρούμενος ως ζωντανός-νεκρός, εξορίζονταν, έχανε τα δικαιώματά του (κοινωνικά, θρησκευτικά, πολιτικά), «δεν είχε άλλη ελπίδα από το να πεθάνει».³ Οι λεπρές ηρωίδες, η μητέρα

¹ Για τη μυθολογία της λέπρας, βλ. Σούζαν Σόνταγκ, *Η νόσος ως μεταφορά, Το Aids και οι μεταφορές του*, μτφρ. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Στέφανος Ροζάνης, Ύψιλον, Αθήνα 1993, σ. 64-5, Saul Nathaniel Brody, *The Disease of the Soul. Leprosy in Medieval Literature*, Ithaca, London 1974, Tony Goould, *A Disease Apart. Leprosy in Modern World*, St Martin's Press, New York 2005 και Rod Edmond, *Leprosy and Empire. A Medical and Cultural History*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

² Erving Goffman, *Συναντήσεις. Δύο μελέτες στην κοινωνιολογία της αλληλεπίδρασης*, Εισαγωγή-μετάφραση Δήμητρα Μακρυνιώτη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1996, 28-9 και του ίδιου, *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, Εισαγωγή-μετάφραση Δήμητρα Μακρυνιώτη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, όπου παρουσιάζονται οι μέθοδοι, στις οποίες καταφεύγει το πάσχον σώμα, προκειμένου να μην αποκλίνει από τα κοινωνικά στερεότυπα, υποδυόμενο διάφορους ρόλους (στοϊκή αποδοχή της πάθησης, άρνηση απόκρυψης, συγκάλυψη, αντίσταση και έκθεση του στίγματος).

³ Lew Wallace, *Ben Hur. A tale of Christ*, Forgotten Books, σ. 438 (www.books.google.com).

και η αδερφή του πρωταγωνιστή, απομονώνονται σε μια αποικία λεπρών, μαθαίνουν τα θαύματα του Ιησού, τον αναζητούν και θεραπεύονται από αυτόν.

Στην ελληνική λογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα το στίγμα της λέπρας εμπνέει τον Δημήτριο Βικέλα. Στο διήγημα «Ο παπά-Νάρκισσος» ο νέος και εύρωστος πρωταγωνιστής καλείται να μεταλάβει τον ετοιμοθάνατο λεπρό. Ο φόβος της συνάντησης με την απόλυτη προσωποποίηση του κακού στη γη κυριεύει τον ιερέα. Η αντίληψη των υγιών συμμορφώνεται με το βιβλικό πρότυπο: «Εις την εσχατιάν της νήσου, μόνος, έρημος, μακράν πάσης κοινωνίας ανθρώπων, διήλθε το βίον φέρων το βάρος προγονικής συμφοράς, ανεύθυνος αυτός, ζων άνευ ελπίδος, άνευ παρηγορίας, άνευ σκοπού. Ορφανός, άκληρος, άπορος κατελήφθη νεώτατος έτι υπό της βδελυράς νόσου, οι ομόχωροί του τον ηνάγκασαν να υποβληθή εις απομόνωσιν».⁴

Πώς όμως αντιμετωπίζει ο ίδιος ο λεπρός την κατάστασή του; Ο ήρωας ονειρεύεται (όπως είναι αναμενόμενο) την ελευθερία, τη δημιουργία οικογένειας, την επανάκτηση της υγείας. Στην πραγματικότητα, όμως, έχει συμβιβαστεί πλήρως με τη μοίρα του και προσδοκά τον θάνατο. Χαρούμενος νιώθει μοναχά τις ώρες που περνά με τον Γεροθανάση, ο οποίος του παρέχει τα απαραίτητα και έχει γίνει πια φίλος του. Επίσης η έγκαιρη άφιξη του ιερέα, που του επιτρέπει να εξομολογηθεί και να μεταλάβει, τον ανακουφίζει. Και στις δύο αυτές συναντήσεις παρατηρούμε μια, έστω και στιγμιαία, αντιστροφή της στιγματισμένης ταυτότητας του ήρωα. Στην πρώτη περίπτωση, αποκτώντας έναν φίλο, βιώνει μια «κανονική» κοινωνική συναναστροφή. Στη δεύτερη, συμμετέχει στις θρησκευτικές πρακτικές. Καλύπτοντας μάλιστα το πρόσωπό του, προκειμένου ο ιερέας να μην αντικρίσει την παραμόρφωση, δεν διαταράσσει την κοινωνική ευταξία. Ο συγγραφέας αντιστρέφει τότε τον μύθο του Νάρκισσου. Ο τελευταίος, ατενίζοντας την όψη του, δεν άντεξε το θέαμα του μοναδικού κάλλους και πνίγηκε. Ο παπά Νάρκισσος του Βικέλα, αντίθετα, σε στάση ταπεινώσης, γονατίζει πάνω από τον ασθενή, αφαιρεί το πανί, αντικρίζει κατάματα την απόλυτη ασχήμια και λυτρώνεται.⁵

Η ηθική διάγνωση της νόσου, ο συνδυασμός της αρχαιοελληνικής μυθολογίας και της *Βίβλου*, η μεταστροφή του φοβισμένου ιερέα σε λυτρωτή, ο φιλόανθρωπος Γεροθανάσης και ο στωικός λεπρός, όλα υπηρετούν τον στόχο του Βικέλα, να προσφέρει δηλαδή «ύλην προς ανάγνωσιν ελκυστικήν και διδακτικήν συνάμα», «να εισαχθή εις τον βίον του λαού στοιχείον ηθικοποιήσεως, ανυψώσεως και αναπτύξεως».⁶ Η αλληλεγγύη και ο ορθολογισμός κατακτώνται αναίμακτα, μέσα από μια ειρηνική διαδικασία, η οποία κορυφώνεται στην άκρως παιδευτική και χριστιανική συνάμα εικόνα του τέλους, όπου ο ιερέας σκεπάζει τον λεπρό με το ράσο του και αποχωρεί γαλήνιος. Ο παπά Νάρκισσος ακολουθεί το παράδειγμα του Ιησού, ο οποίος, αγγίζοντας τους λεπρούς, δεν θεραπεύει μόνο, αλλά κυρίως ανατρέπει τη διαδεδομένη πρακτική του απομονωτισμού, διδάσκοντας την κατανόηση του διαφορετικού.

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα η βιβλική ηθική ερμηνεία της νόσου δέχεται ένα σημαντικό πλήγμα. Στα 1873 ο Αρμάουερ Χάνσεν ανακαλύπτει τον βάκιλο της λέπρας, αποδεικνύοντας ότι η λέπρα δεν αποτελεί θεϊκό ανάθεμα ή κληρονομική νόσο, αλλά μια μεταδοτική αρρώστια. Στη λογοτεχνία οι επιστημονικές ανακαλύψεις συναντώνται με την άνοδο του σοσιαλισμού, το μήνυμα της κοινωνικής εξέγερσης. Το δίπολο υγιής-λεπρός, που θεωρούνταν ως καλός-κακός, ενάρτεος-

⁴ Δημήτριος Βικέλας, «Ο παπά-Νάρκισσος», *Διηγήματα*, Εν Αθήναις 1897, σ. 88.

⁵ Κέλη Δασκαλά, «Ο παπά-Νάρκισσος στον καθρέπτη της νόσου», *Παλίμψηστον* 23 (Ηράκλειο 2008) 35-46.

⁶ Δημήτριος Βικέλας, «Περί βιβλίων και περί της έξεως του αναγνώσκειν», *Διαλέξεις και αναμνήσεις*, Εν Αθήναις 1893, σ. 8 και 14 αντίστοιχα.

αμαρτωλός, εμπλουτίζεται με τις έννοιες πολιτισμένος-πρωτόγονος, πειθαρχημένος-αυπάκουος στην κοινωνική ή θρησκευτική ηθική. Επιπλέον οι λεπροί παύουν να είναι δευτεραγωνιστές.

Το πιο γνωστό παράδειγμα, στη διεθνή βιβλιογραφία, της ρήξης του ατόμου με την καταπιεστική εξουσία είναι το διήγημα «Koolau the leper» (1909) του Jack London, όπου οι λεπροί χαβανέζοι συγκρούονται με τους λευκούς άποικους, όταν οι τελευταίοι θέλουν να τους μεταφέρουν στη νήσο Μολοκάι, για να πεθάνουν. Ο συγγραφέας περιγράφει ρεαλιστικά τη σήψη των σωμάτων, αλλά και τον διακαή πόθο των ζωντανών-νεκρών να διεκδικήσουν την ανεξαρτησία τους απέναντι στην αποικιοκρατική εξουσία. Ο αγώνας είναι άνισος, ο πρωταγωνιστής όμως αντιστέκεται μέχρι εσχάτων. Στο τέλος, προδομένος από τους δικούς του, παραμορφωμένος από τη νόσο και τραυματισμένος από τους διώκτες του, αφήνει την τελευταία του πνοή, «ελεύθερος» ωστόσο, στη ζούγκλα.⁷

Νωρίτερα, ο ρώσος Λεονίντ Αντρέγιεφ στο διήγημα «Ο τοίχος» (1901) περιγράφει (σε συμβολιστικά αυτή τη φορά συμφραζόμενα) πώς ένας λεπρός ξεσηκώνει μια ομάδα απόκληρων.⁸ Η μορφή του λεπρού χρησιμοποιείται μεταφορικά, προκειμένου ο συγγραφέας να διερευνήσει τη στάση του ανθρώπου, που αντιμετωπίζει την αλγεινή όψη της ζωής. Και εδώ ανιχνεύεται η διαμόρφωση μιας κοινής ταυτότητας όσων τίθενται στο περιθώριο, οι οποίοι προσπαθούν να υπερβούν την εικόνα του εξαθλιωμένου έγκλειστου, που τους έχει επιβληθεί. Το όραμα του πρωταγωνιστή να κινητοποιήσει τους απόκληρους και η συνειδητοποίηση πως η δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου δεν είναι εφικτή, αφού οι σύντροφοί του προτιμούν τις μικροχαρές της καθημερινότητας, θυμίζουν την πορεία της ηρωίδας στην *Άρρωση πολιτεία* (1914) της Γαλάτειας Καζαντζάκη, το πρώτο ελληνικό έργο με θέμα τους λεπρούς της Σπιναλόγκας.⁹

Στη νουβέλα της Καζαντζάκη η ανώνυμη πρωταγωνίστρια αρνείται να συμβιβαστεί με τον τρόπο ζωής των ασθενών, εκείνων τουλάχιστον που παρουσιάζονται παραδομένοι σε ένα κυνήγι σαρκικής ηδονής. Την εντυπωσιάζει θετικά ότι οι λεπροί έχουν «πετάξει από πάνω τους κάθε πρόληψη», αλλά ενοχλείται από την κατάργηση «των συνόρων του πρεπούμενου και του άπρεπου» (16). Προσπαθεί να κατανοήσει την «παράξενη συμπεριφορά» τους, ασκώντας κριτική στην πρακτική της απομόνωσης. Παρατηρεί ότι υπάρχουν και τίμιοι ασθενείς, οι οποίοι έχουν δημιουργήσει έναν μικρόκοσμο, παρόμοιο με την κοινωνία των υγιών. Στέκεται όμως στους ανήμπορους, στα «σουσάτια του δαιμόνου», οι οποίοι ζουν σε άθλιες συνθήκες και «όλες τις μπερμπαντιές τις κάνουν» (18). Η ηρωίδα πιστεύει αρχικά ότι η κοινωνία των υγιών είναι ανώτερη από αυτή των λεπρών. Αποφασίζει λοιπόν να αναμορφώσει τη «χώρα» τους, δημιουργώντας ένα σχολείο. Ένας θηλυκός Μεσσίας γεννιέται μέσα στον βόρβορο της ακολασίας: «Όλη μου η άθλια ύπαρξη θα αφιερωθεί για να πλάσω έναν κόσμο αγαθό και ωραίο. (...) Η ζωή μου δεν θα πάει χαμένη. Μια γυναίκα λεπρή, εκεί στο λεπροκομείο, έκαμε το θαύμα! (...) Σαν θα το καταλάβουν, όλοι οι λεπροί θα σκύψουν να φιλήσουν τ' αχνάρια των ποδιών μου»

⁷ Jack London, «Koolau the Leper», *The House of Pride and other Tales of Hawaii*, Macmillan, New York 1912.

⁸ Λεωνίδα Αντρέγιεφ, *Το σκοτάδι και άλλα διηγήματα*, μτφρ. Αθηνά Σαραντίδου, Αθήναι [χ.χ.], σ. 173-187.

⁹ Η Καζαντζάκη, ως Πετρούλα Ψηλορείτη, δημοσιεύει το «ρομάντζο» της στη *Νέα Ζωή* (Αλεξανδρείας) Δ', τ. ΙΧ, τχ. 2 (Απρίλης-Ιούνης 1914) 104-142. Εδώ παραπέμπω στην επανέκδοση της σειράς «Πεζογραφικές Επισημάνσεις», όπου το έργο ακολουθεί Επίμετρο, στο οποίο εξετάζω τη μυθολογία της λέπρας από τη *Βίβλο* έως τις μέρες μας: Γαλάτεια Καζαντζάκη, *Η άρρωση πολιτεία*, Επίμετρο Κέλη Δασκαλά, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2010. Αναλυτικά για τη σχέση Καζαντζάκη-Αντρέγιεφ, στις σ. 126-134.

(49, 51). Η αδιαφορία όμως των χανσενικών, η σήψη που κυριαρχεί στο σώμα, αλλά και στην ψυχή, και κυρίως η συνειδητοποίηση ότι οι ελεύθεροι υγιείς δεν διαφέρουν από τους έγκλειστους λεπρούς, απελπίζουν ξανά την ηρωίδα.

Η άρρωστη πολιτεία διαθέτει πλούσιο συμβολικό υπόβαθρο, το οποίο αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο η συγγραφέας διαλέγεται με τις αισθητικές και ιδεολογικές αναζητήσεις της γενιάς της, των νεορομαντικών στην αρχή του 20ού αιώνα, οι οποίοι γοητεύονται από τα διδάγματα του συμβολισμού και βρίσκουν καταφύγιο στη φιλοσοφία του Νίτσε. Η λέπρα στο έργο του γερμανού φιλοσόφου συμβολίζει τη μολυσματική εξάπλωση του κακού, των αδύναμων ανθρώπων και των χριστιανικών αξιών, οι οποίες εμποδίζουν τους δυνατούς να προχωρήσουν. Στο τέλος, η ιδέα της αυτοκτονίας, αφού πρώτα η λεπρή διαβάσει ξανά το *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*, προβάλλει ως η μόνη γενναία λύση, για να εξαιρεθεί κάθε μορφή αδυναμίας. Η (σχεδόν) υπεράνθρωπη πρωταγωνίστρια, αν και ασθενής, ανήκει στους «μεγάλους περιφρονητές», όπως περιγράφει ο Νίτσε όσους, αν και αδύναμοι, αντιστέκονται στις σαθρές θρησκευτικές ή κοινωνικές συμβάσεις, επιζητώντας την εκμηδένιση.¹⁰

Η εναντίωση στη χριστιανική ηθική απασχολεί και τον Νίκο Νικολαΐδη στο διήγημα «Η παραμονή του Σωτήρος» (1921), όπου περιγράφεται το ασίγαστο ερωτικό πάθος μιας υγιούς παπαδοπούλας για έναν λεπρό.¹¹ Η Μελανή, με «τέλειαν ανεμελιά», αψηφά κοινωνικές συμβάσεις (κρύβει τον λεπρό) και ηθικές επιταγές (κάνει έκτρωση). Οι ασθενείς, όσοι ζουν στο «λεπρονήσι», απεικονίζονται να χαίρονται τη ζωή, ανενόχλητοι. Διάχυτος ερωτισμός και σαρκασμός των υγιών χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά τους. Η Μελανή προτιμά τους «πληγιασμένους», αλλά πρόσχαρους λεπρούς παρά τους καταπιεστικούς υγιείς. Ωστόσο, η «ξετσίπωτη» στάση της έχει ολέθριες συνέπειες, αφού στο τέλος η ηρωίδα δεν αντέχει τις τύψεις και τρελαίνεται. Θεωρώντας ότι θα εξιλεωθεί, αν ακολουθήσει τη λαϊκή δοξασία πως την Παραμονή του Σωτήρος το θαλασσινό νερό γλυκαίνει και όποιος το πει του συγχωρούνται οι αμαρτίες, η «Αμαρτωλή» πνίγεται. Η χριστιανική ηθική και κοινωνική σεμνοτυφία εγκλωβίζουν την ανυπάκουη γυναίκα, την ώρα που στο νησιωτικό γκέτο οι λεπροί απολαμβάνουν, απαλλαγμένοι από προκαταλήψεις, την «ελευθερία» τους.

Στις αρχές του 20ού αιώνα, λοιπόν, ο λεπρός θεωρείται ακόμα ως μίasma και τίθεται στο περιθώριο. Στη λογοτεχνία εμφανίζονται κάποιοι χαρισματικοί χανσενικοί που αμφισβητούν τον παθητικό ρόλο που τους επιβάλλεται. Απομονωμένοι, αλλά ανυπότακτοι δοκιμάζουν αντικρουόμενα αισθήματα απόγνωσης και αγωνιστικής ευδαιμονίας, όπως ο επαναστάτης του Λόντον ή του Αντρέγιεφ και η ξεχωριστή λεπρή της Καζαντζάκη. Στην πλειοψηφία τους, πάντως, οι λεπροί παρουσιάζονται να ζουν σε καθεστώς ασυδοσίας, να παραδίδονται, χωρίς δεύτερη σκέψη, σε απολαύσεις (κυρίως σαρκικές), τις οποίες αδυνατούν να γευτούν οι υγιείς στο υποκριτικό πλαίσιο της κοινωνίας. Επιπλέον όσοι υγιείς αποτολμούν να μιμηθούν τους λεπρούς, παραβαίνοντας τα όρια, καίγονται σαν τις πεταλούδες που παίζουν με τη φωτιά, όπως η Μελανή. Από την άλλη, οι ανυπάκουοι λεπροί δεν κατορθώνουν εντέλει να

¹⁰ Αναλυτικά για το νιτσεικό υπόβαθρο της νουβέλας, βλ. στο Επίμετρο: Γαλάτεια Καζαντζάκη, *ό.π.*, σ. 184-228.

¹¹ Νίκου Νικολαΐδη, «Η παραμονή του Σωτήρος», *Ο Σκέλεθρας και άλλα διηγήματα*, Κέδρος, Αθήνα ²1986, σ. 135-148. Για μια σύγκριση του διηγήματος του Νικολαΐδη με το ποίημα «Η λεπρή» του Σουίνμπερν, στο οποίο ο άγγλος ποιητής παρουσιάζει το πάθος ενός υγιούς ιερέα για μια λεπρή, βλ. Κέλη Δασκαλά, «Μια νόσος και μια νήσος. Ο μύθος της λέπρας και της Σπιναλόγκας στη λογοτεχνία», υπό δημοσίευση στα Πρακτικά της Ημερίδας «Νέοι Ερευνητές-Φιλολόγοι», Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας της Σχολής Μωραΐτη (27.11.2008).

νικήσουν το στίγμα. Ο θάνατος δεν είναι μόνο αναπόδραστη μοίρα, αλλά και η μοναδική τους λύτρωση.

Η εικόνα του ακόλαστου λεπρού ανασκευάζεται στις δεκαετίες του 1920 και του 1930. Ο Πέτρος Πικρός γράφει τότε εκτενή ρεπορτάζ για τη λέπρα και τη ζωή στη Σπιναλόγκα. Τον Μάιο του 1929 επιτίθεται στον υφυπουργό Υγιεινής Αντ. Χρηστομάνο, ο οποίος χαρακτηρίζει τη λέπρα ως «θεομηνία». Ο Πικρός, αντίθετα, τονίζει ότι πρόκειται για «πραγματική αρρώστια» και υπογραμμίζει την ανάγκη να παρθούν μέτρα για την προφύλαξη των υγιών και κυρίως την αξιοπρεπή περίθαλψη των νοσούντων.¹² Στέκεται ιδιαίτερα στη φρικτή όψη των ασθενών: «Άνθρωποι με κατεστραμμένα μούτρα, με μύτες που δεν είναι πια μύτες, με στόματα που είναι χαίνουσαι πληγαί»,¹³ ομολογώντας ωστόσο ότι «ο επικινδυνώδστερος λεπρός είναι ακριβώς εκείνος που δεν φαίνεται». Προσυπογράφει τις απόψεις του ερευνητή στο Ινστιτούτο Παστέρ Γιάννη Καμινόπετρου, ο οποίος ζητά να καταργηθούν τα «κάτεργα λεπροκομεία» και να ξεκινήσει καμπάνια ενημέρωσης.¹⁴

Τον Ιούλιο του 1929, ο Πικρός καταγγέλλει ότι στην Αθήνα κυκλοφορούν ανεξέλεγκτα δεκάδες χανσενικοί, οι οποίοι ανήκουν σε όλες τις κοινωνικές τάξεις και ηλικίες. Επικρίνει, ξανά, το «αψυχολόγητο» κυνήγι της αστυνομίας, ζητά να δημιουργηθεί «πραγματικό» λεπροκομείο, όπου οι ασθενείς θα προσέρχονται οικειοθελώς.¹⁵ Έχει ενδιαφέρον να σταθούμε στις φωτογραφίες με κοντινά πλάνα παραμορφωμένων λεπρών, η δημοσίευση των οποίων εξυπηρετεί τον στόχο του Πικρού. Ο αρθρογράφος επιθυμεί, πρώτον, να αφυπνίσει την κοινή γνώμη, να κάνει γνωστή την πραγματική και τρομακτική φύση της αρρώστιας, και δεύτερον να καταγγείλει την αδιαφορία της κυβέρνησης, η οποία δεν έχει ακόμα εξασφαλίσει αξιοπρεπή περίθαλψη για τα «ναυάγια της ζωής».¹⁶

Ο Χρηστομάνος, την ίδια περίοδο, θέτει υποψηφιότητα για τον Δήμο της Αθήνας. Μαζί με το ψηφοδέλιό του ανακοινώνει την επίσκεψή του στη Σπιναλόγκα στην εφημερίδα *Εμπρός*,¹⁷ η οποία αναλαμβάνει να απαντήσει στις επικρίσεις του Πικρού. Στις 28 Ιουλίου αναγγέλλεται η έρευνα του Άγγελου Σγουρού «Μια μέρα με τους αποδιοπομπαίους της Σπιναλόγκας». Ο αρθρογράφος αποδοκιμάζει, χωρίς να κατονομάζει, συνάδελφο που επισκέφθηκε το νησί «για δύο λεπτά» και έγραψε βάση φημών. Ειρωνικά σημειώνει πως κατανοεί τον «αγαπητό» ρεπόρτερ, ο οποίος έπεσε θύμα της όχι «άδικης», αλλά «υπερβολικής» προκατάληψης, αφού ο λεπρός, «ο κληρωτός αυτός της μεγαλυτέρας δυστυχίας που μας κατηράσθη η οργή του Θεού αποτελεί τον αποδιοπομπαίον της κοινωνίας, καταδικασμένον εις μίαν άσπλαχνον απομόνωσιν και εγκατάλειψιν».¹⁸ Ομολογεί πως κι αυτός την πρώτη φορά έφυγε, τρομοκρατημένος. Επέστρεψε, όμως, αποφασισμένος να μην ακολουθήσει τον «δημοσιογραφικόν δρόμον εναερίως επί των νώτων του Πηγάσου». Έτσι μπήκε στο

¹² Ω. [=Π. Πικρός], «Η λέπρα προ των θυρών μας. Τρεις χιλιάδες λεπροί εις όλην την Ελλάδα», *Πατρίς* (24.5.1929) 5.

¹³ Ω., «Ο κίνδυνος των άστοχων μέτρων», *Πατρίς* (25.5.1929) 5.

¹⁴ Ω., «Τα επιβαλλόμενα προφυλακτικά μέτρα», *Πατρίς* (27.5.1929) 3.

¹⁵ Ω., «Τι έγινε με το ζήτημα της λέπρας;», *Πατρίς* (13.7.1929) 3.

¹⁶ Ω., «Ποιος και διατί εσκόρπισε τους 60 λεπρούς εις τους δρόμους. Ποιοι είναι οι πραγματικοί προαγωγοί της λέπρας», *Πατρίς* (18.7.1929) 1. Βλ. του ίδιου, «Πώς θα επιτευχθή η πλήρης απομόνωσις των λεπρών», *Πατρίς* (20.7.1929) 4, όπου κατονομάζει λεπρούς που εργάζονται στο κέντρο της Αθήνας και προτείνει μέτρα για την αντιμετώπιση της νόσου, και Κ. Κυριαζίδης, «Η λέπρα και το υπουργείον Υγιεινής», *Πατρίς* (22.7.1929) που συμφωνεί με τον Πικρό.

¹⁷ «Η σημερινή σύσκεψις διά την υποψηφιότητα του κ. Χρηστομάνου», *Εμπρός* (20.7.1929) 4.

¹⁸ Ο Σγουρός χρησιμοποιεί φράσεις του Πικρού, επικρίνει τον «ψευδοηρωισμόν» του «συναδέλφου», ο οποίος κατήλθε «εις τους κύκλους της ζωντανής αυτής κολάσεως» και με τη «δαντέσκο» φιλολογία του επιτείνει το μαρτύριο των λεπρών και την απέχθεια των υγιών για τους αρρώστους: «Ο αργός θάνατος στο νησί των λεπρών», *Εμπρός* (29.7.1929) 1, 3.

νησί, άκουσε τα παράπονα των λεπρών, όπως και ο Χρηστομάνος, που διαπίστωσε ιδίοις όμμασι την πραγματική κατάσταση στο νησιωτικό άσυλο.¹⁹

Σε αντίθεση με τον Πικρό, ο Σγουρός ερμηνεύει τη νόσο ως θεϊκό ανάθεμα και υιοθετεί την άποψη πως είναι κληρονομική. Καταγγέλλει και αυτός την εξαθλίωση των ασθενών και ζητά το κλείσιμο της Σπιναλόγκας. Ξεκαθαρίζει ότι οι χανσενικοί δεν είναι «δολοφόνοι, απατεώνες, πλαστογράφοι που πληρώνουν εις την ανθρώπινην δικαιοσύνην τα αμαρτήματά των», αλλά «δυστυχισμένες υπάρξεις που η μοίρα τις έκαμε με σαρακοφαγωμένα πρόσωπα, χωρίς μάτια, χωρίς μύτες, με ακρωτηριασμένα χέρια, με πόδια ανάκανα να τους κρατήσουν».²⁰ Ωστόσο, τονίζει ότι η πολιτεία δεν είναι μόνο αυτή υπεύθυνη για την αντιμετώπιση της «σπάνιας» στην Ελλάδα νόσου. Η «ιδιωτική γενναιοδωρία» οφείλει να βοηθήσει τους εγκαταλελειμμένους «μάρτυρες». Ο Σγουρός δεν στρέφει τα βέλη του εναντίον του κράτους, όπως ο Πικρός, αλλά κυρίως επικρίνει τον «φαρισαισμό» των φιλόνητων.²¹ Στο τέλος, με αφορμή τον αχαλίνωτο ερωτισμό των χανσενικών, αναλογίζεται με φρίκη τα παραμορφωμένα σώματα που αναζητούν την ηδονή στις «τρώγλες» της Σπιναλόγκας, όπου «οργιάζουν σαν τα ζώα, μη ζητώντας κανένα αισθησιασμόν, αλλά απλώς τη βάρβαρη ικανοποίηση μιας ορισμένης φυσικής ορμής». Γι' αυτό και τίθεται υπέρ της στειρώσεως των ανδρών, ώστε να εκλείψουν «οι πελάται της κολάσεως αυτής».²²

Η απάντηση του Πικρού στον «συνάδελφο», ο οποίος «είδε με τη φαντασία του πράγματα ανύπαρκτα και άδικα. Είδε λεπρούς με έκφυλες και ανώμαλες... ορέξεις», δίνεται με καθυστέρηση τεσσάρων ετών. Στην εκτενή έρευνά του «Σπιναλόγκα. Ο τάφος των ζωντανών πτωμάτων» (*Εβδομάς*, Οκτώβριος 1932-Φεβρουάριος 1933) δεν απουσιάζουν ο τρόμος ή το μακάβριο: «Πετούν ακόμα στα μάτια μου οι τρομακτικές εκείνες θελιές των αυτιών, που τις βλέπω να κρέμονται στο κενό κάτω απ' τ' αυτιά των λεπρών κοριτσιών: φανταχτερά κι αφάνταστα σκουλαρίκια, έτοιμα να στάξουν αίμα ή και να ξεκολλήσουν, να τσακιστούν, να σκάσουν, σαν τη φούσκα, στα βράχια τα σκληρά της Σπιναλόγκας». Ωστόσο, οι λεπροί δεν συνθέτουν μόνο «ένα φρικιαστικό όραμα» στο «βασιλείο του κρύου Χάρου». Ταυτόχρονα είναι ασθενείς, «χτυπημένοι» από μια φοβερή αρρώστια, ελεύθεροι εντούτοις μέσα στην «καθαρή και νοικοκυρεμένη» πολιτεία τους.²³

Ο Πικρός παρουσιάζει αναλυτικά τις «φάτσες λεπρόζα», παρομοιάζοντάς τις με «κάτι ανάμεσα σε νεκροκεφαλή και σε μάσκα τραγικού μίμου». Παράλληλα, όμως, υπογραμμίζει την ευγένεια των έγκλειστων, περιγράφει την καθημερινότητά τους, στέκεται στους κανόνες, που διέπουν την οργανωμένη τους πολιτεία, η οποία δεν διαφέρει από οποιαδήποτε επαρχιακή πόλη. Συναντά γονείς που αγωνιούν για την ηθική διάπλαση των παιδιών (κυρίως των κοριτσιών), κουβεντιάζει με τις νοικοκυρές, αλλά και με τις «προκομμένες».²⁴ Συνομιλεί με δεισιδαίμονες λεπρούς, θύματα συχνά του κομπογιαννιτισμού. Συζητά, μολαταύτα, και με άλλους οι οποίοι, αν και αγράμματοι, γνωρίζουν τις πιο πρόσφατες επιστημονικές εξελίξεις. Οι περισσότεροι ξέρουν ότι η νόσος του Χάνσεν είναι μεταδοτική και μόνο. Υπάρχουν και ορισμένοι, που υποστηρίζουν ότι είναι κληρονομική –μια πλάνη, όμως, από την οποία (σπεύδει να επισημάνει ο Πικρός) και οι επιστήμονες άργησαν να

¹⁹ Αγγ. Σγουρός, «Με τους αποδιοπομπαίους της Σπιναλόγγας [sic]. 2^{ov}», *Εμπρός* (30.7.1929) 1.

²⁰ Αγγ. Σγουρός, «Με τους αποδιοπομπαίους της Σπιναλόγγας. 3^{ov}», *Εμπρός* (31.7.1929) 1, 7.

²¹ Αγγ. Σγουρός, «Με τους αποδιοπομπαίους της Σπιναλόγγας. 2^{ov}», *Εμπρός* (30.7.1929) 3.

²² Αγγ. Σγουρός, «Με τους αποδιοπομπαίους της Σπιναλόγγας. 4^{ov}», *Εμπρός* (1.8.1929) 1.

²³ Πέτρου Πικρού, «Σπιναλόγκα. Ο τάφος των ζωντανών πτωμάτων», *Εβδομάς* ΣΤ', τχ. 265 (28.10.1932) 8-9.

²⁴ Πέτρου Πικρού, «Σπιναλόγκα», *Εβδομάς* ΣΤ', τχ. 266 (4.11.1932) 40-1.

απαλλαγούν.²⁵ Καλοσύνη και φανυλότητα, φαντασία και λυρισμός, σύγκριση του παρελθόντος με τη σύγχρονη πραγματικότητα συνθέτουν την ανθρωπογεωγραφία στο «βασίλειο της Λέπρας», την οποία πρώτα «έζησε» και κατόπιν καταγράφει ο Πικρός, όπως τονίζει επανειλημμένα.

Στόχος δεν είναι μόνο η καταγγελία, αλλά επιπλέον η ενημέρωση-τέρψη του αναγνώστη –ακόμα και στην τρομολαγνική της διάσταση–, όπως μαρτυρά η εκτενής αναδρομή στην ιστορική και λογοτεχνική διαδρομή της νόσου από την αρχαιότητα έως το παρόν, όπου κάποιοι ασθενείς πιστεύουν ακόμα στη μεσαιωνική δοξασία ότι το μάνιο σε αίμα παρθένων θεραπεύει. Πάνω από όλα, πάντως, ο Πικρός κηρύττει μήνυμα αλληλεγγύης προς τους υποφέροντες: «Η σημερινή –όπως και η περασμένη– κοινωνία στρέφει τον αγώνα της και την άμυνά της περισσότερο εναντίον του λεπρού, παρά εναντίον της λέπρας», υπογραμμίζοντας ότι, αν οι υγιείς λάβουν τα απαραίτητα προληπτικά μέτρα, μπορούν άφοβα να απαντούν στις επιστολές των οικείων τους ή να τους επισκέπτονται.²⁶

Αξιοσημείωτη είναι η συνομιλία του με την πιο «φιλάρεσκη» ασθενή, όπου η τελευταία τον πληροφορεί ότι οι χανσενικοί παντρεύονται για «πρόικα ή αποκατάσταση», αλλά και για να μην γεννιούνται «μπασταρδάκια». Ο Πικρός αποφεύγει να μεταφέρει τα λόγια της κοπέλας –γράφει πως δεν τα θυμάται–, όταν εκείνη του εξηγεί «την άσβεστη φλόγα του ερωτισμού που βασανίζει τους λεπρούς». Επίσης, αμέσως μετά την ομολογία: «Μπορώ να 'χω όποιον μου γουστάρει...», ο αρθρογράφος δικαιολογεί τη γυναίκα, σχολιάζοντας πως «η υποκρισία ή η συμβατική ντροπή υποχωρούν μπροστά στη γυναικεία φιλαρέσκεια που δε τη σάπισε ούτε η λέπρα».²⁷ Υπάρχει ψυχική ομορφιά και ηθική στο νησί των λεπρών, επισημαίνει στο τέλος ο Πικρός, όπως στην αρχή τόνιζε ότι η Σπιναλόγκα δεν είναι μόνο κόλαση, αλλά και μια όμορφη, οργανωμένη πολιτεία.

Την ίδια περίοδο εκδίδεται από τον Θέμο Κορνάρο η *Σπιναλόγκα ad vitam* (1933), το δεύτερο μετά την *Αρρωστη πολιτεία* ελληνικό έργο με θέμα τη ζωή στο νησιωτικό άσυλο. Η απόσταση της νουβέλας του Κορνάρου από το «ρομάντζο» της Καζαντζάκη δεν είναι μόνο χρονική. Από την αρχή ο συγγραφέας ξεκαθαρίζει ότι εναντιώνεται σε όσους αντιμετωπίζουν τη ζωή απαισιόδοξα, αφού οι λεπροί είναι οι μόνοι «πραγματικοί ζωντανοί ετούτης της Γης», «οι πραγματικοί εχτιμητές της αξίας της ανθρώπινης ζωής».²⁸ Το έργο του Κορνάρου βρίσκεται πιο κοντά στο ανθρωπιστικό μήνυμα της έρευνας του Πικρού. Για να ακριβολογούμε, το ξεπερνά, αφού όχι μόνο καταγγέλλει τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των λεπρών, αλλά προπαντός ξεσκεπάσει το ομαδικό έγκλημα σε βάρος των εργατών: «Αυτοί που δουλέψανε σ' όλη τους τη ζωή, χωρίς να χορτάσουνε ψωμί, βρίσκονται τώρα, στην αρρώστια τους, πεταμένοι σαν κοπριά σ' ένα κοπρόλακο βρωμερό που λέγεται Σπιναλόγκα. Κι η λέπρα που τους διαλύει δεν είναι το χειρότερο κακό. Πείνα, δίψα, ψείρα! Να, τι θα πει να είσαι λεπρός Σπιναλογκίτης» (6).

Στη *Σπιναλόγκα* διαβάζουμε το ημερολόγιο του δασκάλου Γιώργου Μιχαηλίδη, ο οποίος αρχικά συμβιβάζεται με την κατάστασή του: «Ανίκανος είμαι και για το μίσος και για την απογοήτευση και για την ελπίδα και γι' αυτή την πλήξη

²⁵ Πέτρου Πικρού, «Σπιναλόγκα», *Εβδομάς ΣΤ'*, τχ. 268 (18.11.1932) 104-5.

²⁶ Πέτρου Πικρού, «Σπιναλόγκα», *Εβδομάς ΣΤ'*, τχ. 271 (9.12.1932) 201, τχ. 272 (16.12.1932) 233. Και στο τχ. 274 (30.12.1932) 321, όπου, παρατηρεί ότι οι λεπροί είναι «ειλικρινέστεροι» και «αδιάφοροι» στο ζήτημα του έρωτα, γιατί ξέρουν ότι η «γυμνή αλήθεια δεν μπορεί να είναι πιο άσκημη από την άρρωστη όψη τους».

²⁷ Πέτρου Πικρού, «Σπιναλόγκα», *Εβδομάς ΣΤ'*, τχ. 275 (6.1.1933) 349.

²⁸ Θέμος Κορνάρος, *Σπιναλόγκα ad vitam*, Αθήνα [1933], σ. 5. Σε αυτή την έκδοση αντιστοιχούν οι παραπομπές.

και τον τρόπο. Παραλυμένος, πεθαμένος, λεπρός είμαι...» (33). Η συνάντησή του, όμως με τον μπάρμπα-Μιχάλη, ο οποίος διαρκώς αναζητά και βρίσκει μες στην ασχήμια το ωραίο, αναχαιτίζει την απαισιοδοξία του πρωταγωνιστή. Οι λεπροί του Κορνάρου νιώθουν τον παλμό της αληθινής ζωής και ξέφρενα την αποχαιρετούν. Ο ήρωας σταδιακά κατακτά μια νέα ταυτότητα, πιστεύει στην αξία της αντίστασης και την εξέγερση του προλεταριάτου.

Στην ίδια ιδεολογική γραμμή εντάσσεται δύο χρόνια αργότερα, στα 1935, η «επιτόπια» έρευνα της αριστερής, από τη δεκαετία περίπου του 1920, Γαλάτειας Καζαντζάκη. Οι λεπροί που συναντά στη Σπιναλόγκα τής ζητούν να μεταφέρει την αναλγησία του κράτους και των γιατρών στον έξω κόσμο. Δεν είναι μόνο περιθωριοποιημένοι ασθενείς, αλλά πολιτικοί κρατούμενοι, οι οποίοι συχνά φυλακίζονται σε μια άνυδρη στέρνα για να συμμορφωθούν. Σε σχέση με τους ηδονιστές λεπρούς στην *Αρρωστη πολιτεία* του 1914, τώρα οι χανσενικοί ενδιαφέρονται για τα κοινά, αγαπούν τα βιβλία και κυρίως είναι μνημένοι στον κομμουνισμό. Η επανάσταση είναι προ των πυλών, καταλήγει αισιόδοξα στα 1935 η Καζαντζάκη, απεικονίζοντας στο τέλος της έρευνας έναν χανσενικό που, με λιωμένα δάκτυλα, ζωγραφίζει στους τοίχους της φυλακής του το σφυροδρέπανο, «το σύμβολο αυτό της πανανθρώπινης ελευθερίας!».²⁹

Στον αντίποδα των παραπάνω επαναστατικών διακηρύξεων στέκεται το *Γη και Νερό* του Γουλιέλμου Αμποτ (1936), όπου λεπροί και υγιείς συγκρούονται, υποστηρίζοντας ο καθένας διαφορετικές ιδεολογίες ή φιλοσοφικές τάσεις. Στο πρώτο μέρος του μυθιστορήματος το μερίδιο του λέοντος λαμβάνουν οι χανσενικοί. Ο λεβέντης Νικήτας (παρομοιάζεται με τις βουνοκορφές των δημοτικών τραγουδιών), αγωνιστής στους βαλκανικούς και στη Μικρά Ασία, προσβλήθηκε από λέπρα στη φυλακή, όπου βρέθηκε μετά την ήττα του ελληνικού στρατού. Παραμένει, ωστόσο, αμετανόητος οπαδός του μεγαλοϊδεατισμού και ιδαλγός της ελευθερίας. Στο πλευρό του ο δυνατός Κοσμάς. Απέναντι στους λεβεντόκορμους λεπρούς, που διψούν για ανεξαρτησία και υπερασπίζονται με πάθος πατρίδα, Θεό και οικογένεια, ορθώνεται ένας υγιής δάσκαλος που μεταβαίνει οικειοθελώς στο νησιωτικό γκέτο, για να δημιουργήσει ένα σχολείο. Ο Νίκος (παρομοιάζεται με τους κυρτωμένους γραφιάδες των γραφείων) είναι καχεκτικός και βρώμικος. Πιστεύει, όμως, πως η γνώση θα συμβάλλει στην αναμόρφωση του έθνους συνολικά –των υγιών που ζουν στο ασφυκτικό πλαίσιο της υποκριτικής κοινωνίας, αλλά και των καταδικασμένων στην απομόνωση λεπρών. Υπερασπίζεται την παιδεία που δεν προωθεί την επανάσταση ή τη Μεγάλη Ιδέα, αλλά προάγει την ελληνική παράδοση, διδάσκει τη μετριοφροσύνη και την αρετή. Απέναντι στη σωματική λεβεντιά του Νικήτα τίθεται λοιπόν η ψυχική αντρείσυνη του Νίκου. Ποια άραγε θα νικήσει;

Η απάντηση αργεί, καθώς ένα νέο πρόσωπο εμπλέκεται στην παραπάνω αντιπαράθεση. Ο διεθνούς φήμης λεπρολόγος Πάντος φθάνει στη Σπιναλόγκα, αναζητώντας το φάρμακο, αλλά και την (πρώην νύφη του) Ελένη, με την οποία είναι ερωτευμένος. Εκείνη, ωστόσο, περιμένει το παιδί του Κοσμά. Ο γιατρός (παρομοιάζεται με Μεσσίας) καταδικάζει την αισθητική και την ιδεολογία του ρομαντικού 19^{ου} αιώνα, ο οποίος καλλιέργησε τη χωρίς όρια ελευθερία, και οραματίζεται μια αναγεννημένη Ελλάδα. Όταν, όμως, τα πειράματά του αποτυγχάνουν, αναθεωρεί την πίστη του στη νομοτελειακή πρόοδο των δαρβινικών θεωριών. Στη λεκτική μονομαχία του ορθολογιστή Πάντου με τον Νικήτα, που λατρεύει «εθνικούς θεούς», παρεμβαίνει ο Κοσμάς, καταδεικνύοντας τη δημοκρατία ως υπεύθυνη για την εξάπλωση της νόσου και συνεκδοχικά για το μέγεθος του

²⁹ Γαλάτεια Καζαντζάκη, «Στη Σπιναλόγκα. Με τους λεπρούς. Β'», *Ριζοσπάστης* (2.9.1935).

εθνικού μαρasmus. Στο τέλος, κανένας δεν ανακηρύσσεται νικητής. Ο Πάντος, εξουθενωμένος, καταλήγει χωρίς όραμα, ενώ ο Νικήτας βυθίζεται σε μεγαλοϊδεατικό παραλήρημα.

Την απάντηση στο πώς θα αντιμετωπιστεί η παρακμή-λέπρα που έχει μολύνει όλους τους τομείς της ελληνικής πραγματικότητας τη δίνει ο ίδιος ο Άμποτ. Στο 21ο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους καταδικάζει (σε πρώτο πρόσωπο) τον μεγαλοϊδεατισμό, αλλά και την απόλυτη πίστη στην επιστήμη. Καταγγέλλει κάθε επαναστατική πρακτική, αποκηρύσσει τον κομμουνισμό και προτείνει ως φάρμακο την Ορθοδοξία, την παράδοση και τη ζωή στην ύπαιθρο. Εν ολίγοις προάγει ένα ειρηνικό σενάριο ανατροπής του απομονωτισμού των χανσενικών και αλληγορικά του έθνους που πάσχει. Το *Γη και νερό* προωθεί το χριστιανικό μήνυμα αλληλεγγύης, που είδαμε νωρίτερα στα έργα του 19^{ου} αιώνα. Σκιαγραφώντας τους ήρωες, λεπρούς και υγιείς, ως κράμα υψηλών και ταπεινών χαρακτηριστικών, ο συγγραφέας υποβάλλει την ιδέα ότι η ελληνική φυλή θα σωθεί, αν στηριχθεί στα υγιή στοιχεία της Ιστορίας της και αποκηρύξει τα άρρωστα. Στο τέλος, το παιδί των δύο λεπρών, της Ελένης και του Κοσμά, γεννιέται γερό, συμβολίζοντας ένα καλύτερο για την Ελλάδα μέλλον.

Στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1940 οι μεσοπολεμικές ιδεολογικές αντιπαραθέσεις υποχωρούν μπροστά στην πίεση των κρίσιμων γεγονότων (παγκόσμιος πόλεμος, γερμανική κατοχή), που δημιουργούν νέα δεδομένα: αγώνας για επιβίωση, αντίσταση, προσδοκία ανεξαρτησίας. Την ίδια περίοδο το λογοτεχνικό ενδιαφέρον για τους λεπρούς ελαττώνεται. Εξάλλου, από τα τέλη του μεσοπολέμου, η κατάσταση στο νησί έχει βελτιωθεί. Η Σπιναλόγκα έχει να επιδείξει τη δική της επαναστατική φιγούρα, τον φοιτητή Επαμεινώνδα Ρεμουνδάκη, ο οποίος φθάνει στο νησί στα 1936, διεκδικεί και αλλάζει ριζικά τις συνθήκες διαβίωσης των ασθενών. Οι λεπροί της Σπιναλόγκας μεταβάλλουν τότε την αντίληψή τους για τον θάνατο, διεκδικούν συλλογικά, αρθρογραφούν και παρουσιάζουν προς τους έξω έναν «φυσιολογικό εαυτό».³⁰

Τα παραπάνω μάς επιτρέπουν να κατανοήσουμε τη στάση της κριτικής απέναντι στη *Σπιναλόγκα* του Άρη Χατζηδάκη, τον Σεπτέμβρη του 1940. Το θεατρικό περιστρέφεται γύρω από το δίλημμα του Πέτρου Κρητικού ανάμεσα στην προσωπική ευτυχία και στην αφιέρωση στον αγώνα εναντίον της λέπρας. Ο γιατρός ανακαλύπτει τον αντιλεπρικό ορό, αλλά διστάζει να τον εφαρμόσει στους ασθενείς. Η απεικόνιση των τελευταίων αναπαράγει, στο μεγαλύτερο μέρος της, το στερεότυπο του «νεκροζώντανου», απόκληρου ή καιροσκόπου λεπρού. Η δράση επικεντρώνεται στη μορφή του γιατρού-Μεσσία, η αναβλητικότητα, οι αγωνίες και η τελική «θυσία» του οποίου –ασθενεί για να δοκιμάσει πρώτος το φάρμακο– δεν πείθουν, και προπαντός δεν ανταποκρίνονται στο αγωνιστικό πνεύμα της εποχής. Ο Γιάννης Σιδέρης επικρίνει την έλλειψη συνάφειας του έργου με την ελληνική πραγματικότητα, χαρακτηρίζοντας τον συμβολισμό των «έξω από τη Σπιναλόγκα» ως λεπρών «κοινοτυπικό», ο οποίος πια «δεν παίρνει περισσότερη ανάπτυξη».³¹

Εντούτοις, στα επόμενα χρόνια δεν πραγματοποιείται η ανατροπή του στίγματος. Παρόλο που στα 1947 βρίσκεται το φάρμακο και στα 1957 η Σπιναλόγκα

³⁰ Μάνος Σαββάκης, *Οι λεπροί της Σπιναλόγκας. Ιατρική, Εγκλεισμός, Βιωμένες εμπειρίες (1903-1957)*, Πλέθρον, Αθήνα, σ. 104-6. Ενδιαφέρον ότι, τη δεκαετία του 1930, στην Ιαπωνία αυξάνονται οι λεπροί που γράφουν λογοτεχνία με θέμα την αρρώστια, την απομόνωση, τον έρωτα, αλλά και τις ιδεολογικές τους πεποιθήσεις, δημιουργώντας ένα ξεχωριστό λογοτεχνικό είδος, τη «λογοτεχνία της λέπρας», Susan L. Burns, «Making Illness into Identity: Writing 'Leprosy Literature' in Modern Japan», *Japan Review* 16 (2004) 191-211.

³¹ Γιάννης Σιδέρης, «Άρη Χατζηδάκη *Σπιναλόγκα*», *Νέα Εστία* τχ. 329 (1.9.1940) 1097-8.

κλείνει, η μεταφορά του μιαρού λεπρού παραμένει ενεργή. Στον Εμφύλιο, για παράδειγμα, εμφανίζεται στην αρένα της πολιτικής αντιπαράθεσης –στον τύπο βρίσκουμε αναφορές στους «λεπρούς» κομμουνιστές «συμμορίτες», αφενός, και σε εθνικοσοσιαλιστές «λεπρούς τύπου Φράνκο», αφετέρου.³² Επιπλέον, ενδεικτική της αναγκαιότητας εντέλει ενός υγιούς, φιλεύσπλαχνου σωτήρα είναι η αναφορά του Π. Παλαιολόγου, σε χρονογράφημά του για την παράσταση του *Μικρού Έυολφ* του Ίψεν, στα 1943. Με αφορμή την ανιδιοτελή αγάπη της Μπεάτα για τον σύζυγό της, ο χρονογράφος θυμάται τις υγιείς γυναίκες, που συνάντησε στη Σπιναλόγκα, οι οποίες θυσιάζονται ανιδιοτελώς: «Το πήραν απόφαση να καταναλώνουν τις μέρες τους μέσα στη φρίκη, να σαπίσουν και οι ίδιες από μια φοβερή αρρώστια, για να μην αφήσουν μόνους τους άντρες τους. Άλλης μορφής αυτές Μπεάτες που περιμένουν τον Ίψεν τους».³³

Στο κάλεσμα του Παλαιολόγου δεν ανταποκρίθηκαν, από όσο γνωρίζω, οι ομότεχοί του λογοτέχνες για πολλά χρόνια. Στις μέρες μας, αντίθετα, παρατηρείται μια αναπάντεχη αναβίωση του ενδιαφέροντος για τους χανσενικούς. Πιο διάσημο παράδειγμα είναι *Το νησί* της Βικτόριας Χίσλοπ, εκδοτική επιτυχία το 2005, που ακόμα καλά κρατεί στις λίστες των ευπώλητων, με αφορμή και την τηλεοπτική του μεταφορά στο Mega, που γνωρίζει τεράστια επιτυχία. Η Χίσλοπ συγγράφει κάτι σαν εγχειρίδιο καλοσύνης, μια ιστορία αγάπης με φόντο τη γερμανική κατοχή, παρουσιάζοντας τους Γερμανούς ως μεγαλύτερο κακό σε σχέση με την ασθένεια και τον εγκλεισμό. Οι λεπροί περιγράφονται να γνωρίζουν την ελευθερία και την ευμάρεια στον μικρόκοσμο της Σπιναλόγκας την ώρα που οι υγιείς δοκιμάζονται από τα δεινά του πολέμου. Οι εικόνες φρίκης σχεδόν λείπουν. Το μυθιστόρημα δεν καταδικάζει μόνο τις πρακτικές αποκλεισμού, αλλά καταθέτει προπαντός ένα αισιόδοξο και εύπεπτο μοντέλο, προκειμένου να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα σε υγιείς και ασθενείς. Στο τέλος η λεπρή πρωταγωνίστρια θεραπεύεται και παντρεύεται τον γιατρό, τον «Άγιο της Σπιναλόγκας».

Στην αυγή του 21ου αιώνα ο λεπρός σηματοδοτεί ακόμα ό,τι η κοινωνία βάζει στο περιθώριο ως μολυσματικό ή ανήθικο, όπως για παράδειγμα τους ομοφυλόφιλους ή τους ασθενείς του Aids στο διήγημα της Νίκης Τρουλλινού «Καφενείο το Ρομάντζο: περπατώντας στη Σπιναλόγκα», όσους πάσχουν από καρκίνο στο μυθιστόρημα της Ναντίν Γκόρντιμερ *Ξύπνα!* ή τους μετανάστες που αντιμετωπίζουμε ως «πολιτισμικά χανσενικούς», όπως καταγγέλλει σε επιφυλλίδα του ο Παντελής Μπουκάλας.³⁴ Η τέχνη, εντούτοις, αναδεικνύει την πρόθεση τόσο των συνειδητοποιημένων και καλοσυνάτων «λεπρών», όσο και των δίκαιων και φιλεύσπλαχμων υγιών να ανατρέψουν το στίγμα. Έτσι η προκατάληψη ακυρώνεται και οι δύο πλευρές συναντώνται ειρηνικά. Η σύγχρονη εικόνα του χανσενικού επιστρέφει, τηρουμένων των αναλογιών, στον απομονωμένο «ζωντανό-νεκρό» της *Βίβλου*, του *Μπεν Χουρ*, του λεπρού ερημίτη του Βικέλα –μια βασανισμένη αναχωρητική μορφή που δεν επαναστατεί, αλλά λυτρώνεται από μια φιγούρα

³² Βλ. ενδεικτικά *Εμπρός* (23.7.1946) 3 και (4.3.1949) και, για το αντίπαλο στρατόπεδο, *Ριζοσπάστης* (2.6.1945) 1, (8.5.1945) 1, (1.8.1947) 4. Αναλυτικά τις απόπειρες για την υπέρβαση του στίγματος μετά τον Εμφύλιο, βλ. στο Επίμετρο, στον τόμο Γαλάτεια Καζαντζάκη, *Η άρρωση πολιτεία*, ό.π., σ. 166-172.

³³ Π. Παλαιολόγος, «Στο περιθώριο της ζωής. Η θυσία της Μπεάτα», *Ελεύθερον Βήμα* (31.1.1943). Ευχαριστώ και από εδώ τον Αντώνη Γλυτζουρή που μου υπέδειξε το άρθρο.

³⁴ Νίκη Τρουλλινού, «Καφενείο το Ρομάντζο: περπατώντας στη Σπιναλόγκα», στη συλλογή *Και φύσηξε νοτιάς...*, Το ροδακίό, Αθήνα 2006, σ. 11-24, Ναντίν Γκόρντιμερ, *Ξύπνα!*, μτφρ. Τόνια Κοβαλένκο, Καστανιώτης, Αθήνα 2006, σ. 19, 28-8, 51, 113, και Παντελής Μπουκάλας, «Οι “μολυσμένοι” Κούρδοι», *Καθημερινή* (16.02.1999).

εξαιρετική, έναν Μεσσία, ο οποίος αποδέχεται και ενσωματώνει το διαφορετικό αναίμακτα, με το «άγγιμά» του. Ο αποκρουστικός, αλλά οραματιστής λεπρός του Λόντον, του Αντρέγιεφ, της Καζαντζάκη ή του Θέμου Κορνάρου, κράμα διαβολικών και αγγελικών χαρακτηριστικών, ο οποίος έρχεται σε ευθεία ρήξη με τα κοινωνικά στερεότυπα, τη θρησκεία ή τους υποτιθέμενους «λυτρωτές» του, δεν εκφράζει πλέον κοινό και καλλιτέχνες. Στη θέση των αγωνιστικών μανιφέστων και των λεπρών ανταρτών στη λογοτεχνία του προηγούμενου αιώνα (οι οποίοι, ωστόσο, δεν κατορθώνουν να ανατρέψουν το στίγμα ούτε στο όριο της μυθοπλασίας) αναδύεται ένας λογοτεχνικός λόγος, τον σκοπό του οποίου προσδιορίζει η πολιτική ορθότητα. Υγιείς και ασθενείς, κανονικοί και αποκλίνοντες αποδοκιμάζουν τον κοινωνικό ρατσισμό, τονίζουν την ανάγκη παιδείας και την ανάληψη ευθύνης από το κράτος και τους πολίτες. Χωρίς να λείπουν και οι υπερβολές, όπως στην περίπτωση της Χίσλοπ, όπου η λογοτεχνία εξωραΐζει την εικόνα του λεπρού και το χάπι-εντ του *Νησιού* χρυσώνει την πραγματικότητα.